

ФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ГЕНЕЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ДАВНЬОРУСЬКУ ДОБУ

Інна Коваленко,
*аспірант Академії адвокатури України,
помічник судді Верховного Суду України
ORCID ID:0000-0002-0315-6401*

У статті проведено аналіз ефективності судочинства у період давньоруської державності. Досліджено порядок визначення правил формування суддівського корпусу в ту добу. Виявлено та досліджено коло історичних обставин, що вплинули на сучасну систему національного правосуддя. Проаналізовано етапи формування суддівського корпусу та вплив таких процесів на українську державність, зокрема, досліджено додержавний (общинний), державницький та церковний етапи формування суддівського корпусу.

Ключові слова: суд, суддівський корпус, інститут влади і правосуддя, додержавний, державницький та церковний етапи

Постановка проблеми. На сьогодні майже ніхто не заперечує істотного впливу Держави Україна на світову політику та інші глобальні міжнародні процеси. Відбувається це не в останню чергу завдяки організації в нашій країні дієвої, цивілізованої системи здійснення правосуддя, відділення судової гілки влади від законодавчої та виконавчої, а також шляхом підвищення вимог до представників відповідної професії.

Однак, чи можна сказати, що в інших умовах судочинство було б не ефективним? Історія дає нам можливість дослідити окремі етапи розвитку судочинства на території сучасної України, які передбачали кардинально відмінні підходи до здійснення правосуддя і, відповідно, формування суддівського корпусу. Світовий досвід

вказує на те, що окремі держави-члени ООН здійснюють формування суддівського корпусу, а також правосуддя (з рідкими змінами) за правилами, що були встановлені у ранньому середньовіччі. Отже, закономірно постає запитання: чи треба відмовлятися від своїх коренів та історично-юридичних надбань предків заради використання уніфікованих конструкцій, невласливих вітчизняній ментальності та традиціям?

Головними завданнями, які ми ставимо перед собою у рамках цього дослідження, є визначення ефективності судочинства у період давньоруської державності; встановлення правил формування суддівського корпусу; встановлення кола історичних обставин, що вплинули на сучасний вигляд системи національного правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування суддівського корпусу у досліджуваній період приділяло увагу широке коло як національних, так і закордонних науковців, зокрема: Д. Баронін, Н. Боголепов, О. Дудченко, Ю. Заблоцька, Н. Квасневська, В. Коростелин, Л. Кофанов, Г. Мальцев, К. Митюков, О. Пилипчук, І. Покровський, С. Прилуцький, В. Склярєнко, В. Хвостов та інші.

Однак, питання історизації відповідного процесу та впливу на сучасне правосуддя залишалося за межами їх уваги. На нашу думку, відповідна прогалина потребує усунення на рівні окремого наукового дослідження, авторська спроба здійснення якого і буде реалізована в цій статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж ми розглянемо основні особливості формування суддівського корпусу в досліджуваній період, необхідно з'ясувати, що саме наші предки розуміли під словом «суд». Так, у своїх філологічних дослідженнях переважної більшості слов'янських мов В. Склярєнко дійшов висновку про те, що воно може мати кілька значень.

По-перше, як іменник (явище), що означає думку про когось, про щось.

По-друге, як дієслово (процес), що означає процедуру думання або говоріння. Сюди, за його думкою, можна включити такі форми вираження можливих проявів сприйняття досліджуваного терміну: поговор, осудження, рішення, висновок, розмірковування, розсуд тощо [1, 5].

Відповідно можна зробити висновок про те, що сприйняття слова «суд» у його сучасному значенні, тобто як спеціалізованого органу або окремої особи у запропонованих варіантах відсутнє, проте це не заважає нам припустити наявність відповідних утворень як в окремих давньоруських племенах, так і у самій Давній Русі.

У рамках будь-якої наукової роботи, що має історичне підґрунтя, до-

слідники зустрічаються з проблемою визначення початкової точки відліку проміжку часу, у рамках якого буде проводитися дослідження.

Переважає більшість науковців такою точкою визначає об'єднання регентом молодого князя Ігоря Рюриковича — Олегом — Новгородського та Київського «князівств» у 882 році після вбивства Аскольда і Діра. Справа в тому, що технічно ні Київ, ні Новгород на той момент державними утвореннями не були, однак після їх конгломерації почали вважатися місцем народження Київської Русі як державного утворення [2].

З огляду на викладене нами вище, з цією точкою зору не можна погодитися. Однак, з урахуванням правової спрямованості нашого дослідження, у першу чергу на проблему необхідно поглянути з юридичної точки зору, а відтак — звернути увагу на позиції окремих науковців.

Так, О. Гончаренко висловив думку про те, що суддівська гілка влади стала феноменом самообмеження влади державної, тобто на публічному рівні її сприйняття [33]. На підтвердження цього вказаний науковець посилається на основоположні роботи Рудольфа Ієрінга, який визначив таке правило: «Встановлення судової посади є принциповим самообмеженням державної влади» [4, 23].

Така точка зору передбачає відсутність існування конструкції суду за межами інституту держави. Із цієї позицією ми не можемо погодитися з таких принципових міркувань.

По-перше, посада судді завжди залежала від авторитету сторонньої щодо спору особи. Не можна сказати, що за часів додержавного розвитку Русі суддів не було взагалі. Важко уявити собі розв'язання конфліктів у людському суспільстві без залучення незацікавленої у результатах розгляду справи сторони. Концентрація влади у князівських руках стала лише першим кроком до визначення у якості верховного судді саме князя.

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

По-друге, до 882 року суддівська гілка влади взагалі мала общинний характер і загалом виконувала свої завдання досить непогано. Про це свідчить відсутність навіть літописних вказівок на масові акти невдоволення людей станом її забезпечення. Тобто, ми також не можемо визнати, що посилення князівської (а згодом і державної) влади з концентрацією її в одних руках позитивно вплинуло на функціонування відповідного суспільно корисного утворення.

По-третє, будучи істотою соціально-біологічною, розумна людина ніколи не сприймала себе окремою частиною цілого (інакше б вона давним-давно була приречена на вимирання). Відповідно, у будь-якому соціумі виникають конфлікти, що не можуть бути подолані на рівні самих учасників протистояння. Зрештою так зване самоуправління біологічною масою могло спонукати виникнення особливого прошарку населення, що забезпечувало гармонію існування самого людства, з його одвічним прагненням поєднувати індивідуалізм з колективізмом.

Варто погодитися з точкою зору С. Прилуцького, який зазначив, що «суд, будучи одним із самостійних проявів суспільної організації, є докласовим, а право на суд та справедливий судовий захист — одне із первісних прав людини» [5].

Відповідно, ми пропонуємо першим етапом нашого дослідження вважати додержавний. Людське суспільство завжди мало яскраво виражену тенденцію до самоорганізації. Інакше воно вже було б знищене хижаками та негативними явищами природи.

Східнослов'янські племена до об'єднання у першу державу також знали правосуддя, однак через відсутність писемних пам'яток, які дали б нам змогу зорієнтуватися у його характері, ми змушені звернутися до припущень відомих істориків.

Так, на думку Г. Морган, «при суперечках та ускладненнях члени роду

допомагали один одному. Стародавній звичай кровної помсти, який був поширеним серед різних племен, зародився саме у надрах роду. На ньому лежав обов'язок помститися за вбивство одного зі своїх співчленів. Суди для переслідування злочинців та закони, що запроваджували їх покарання, виникли у родовому суспільстві досить пізно, проте вони виникли ще до встановлення політичного суспільства. З іншого боку, убивство як злочин таке ж древнє, як і людське суспільство, а його покарання у порядку кровної помсти родичами таке ж давнє, як і сам злочин. Проте обов'язком родів вбивці та убитого було спробувати досягнути примирення, перед тим як вдатися до крайніх заходів. Збиралася рада членів кожного роду окремо і висувалися пропозиції про спокуту вбивства, зазвичай у формі висловлення співчуття та цінних подарунків. Якщо були наявні виправдувальні чи полегшуючі обставини, справа зазвичай закінчувалася викупом; але якщо родичі убитого залишалися непримиримими, то з членів його роду призначався один чи декілька месників, які мали переслідувати злочинця до тих пір поки йому не помстяться. Після цього ніхто з членів роду убитого не мав підстав для претензій. Життя спокутувалось життям, і тим самим вимога справедливості задовольнялася» [6].

Тобто здійснення правосуддя за великим рахунком нічим не відрізнялося від «розправи», яка проявлялася у формі найбільш дієвого способу вирішення всіх спірних моментів, що були доступні людині того періоду часу — «Закон Таліону». Око за око, зуб за зуб.

Однак, питання цивільного (торгового) «права», які закономірно виникали з ускладненням економічних відносин, упорядкувати за допомогою відповідного механізму вдавалося не завжди, що потребувало більш ретельної ревізії чинних звичаєвих норм, у тому числі з точки зору запозичення окремих надбань більш підприємливих сусідів.

Безумовно, відповідні тенденції простежувалися й у слов'ян до утворення ними першої держави. У маленькій спільності людей цього було більш ніж достатньо, проте стає зрозумілим, що чим більшим є суспільство і чим складнішими стають відносини у ньому, тим більш складними мають ставати правила поведінки у ньому та їх забезпечення. Однак, головною проблемою, яка закономірно супроводжує цей процес, постає відсутність можливості більш-менш адекватного запам'ятовування великого масиву матеріалу, його тлумачення і передання відповідних знань у спадок без перекручувань та спотворення.

Зрозуміло, до наших часів не дійшли достовірні відомості про вимоги, що висувалися до осіб, які мали право здійснювати правосуддя у східнослов'янських племенах. Чи не єдиним джерелом, на яке можна спиратися у своїх розмірковуваннях, є Велесова Книга, проте її історична достовірність настільки суперечлива, що ризикуємо потрапити у дуже вразливе з наукової точки зору становище.

Загалом, з урахуванням попередніх міркувань, їх (вимоги) можна згрупувати таким чином:

- а) родові — кровна спорідненість з групою людей, де здійснюється пошук правди (важко уявити собі правосуддя, наприклад у племені древлян, яке здійснювалося б полянином);
- б) психологічні — наявність поваги і довіри до особи судді у переважній частині членів суспільства, у якому здійснюється правосуддя, або принаймні сторін спору (з точки зору логіки не має сенсу просити допомоги у особи, що не може її надати з причин дискредитації себе в очах оточуючих);
- в) беззастережні — незацікавленість у результатах розгляду спору (відповідна група вимог передбачала наявність у потенційного судді не тільки таких якостей як неспідкупність та незалежність від впливу

будь-якої зі сторін, а й можливості подальшої примусової реалізації прийнятого рішення).

У східних слов'ян, як правило, такими особами були жерці, а згодом і родоплемінна знать [7].

Відповідно, можна зробити висновок, що формування суддівського корпусу у додержавний період істотно залежало від релігійних та політичних факторів, проте за весь період розвитку судової влади на території сучасної України вона ніколи не була настільки близькою до народу. На жаль, зберегти відповідну організацію її здійснення принципово неможливо у зв'язку із суттєвою зміною соціально-економічних та політичних умов розвитку людського суспільства.

Поява держави докорінним чином змінила погляди на ефективність способу управління достатньо великими територіями, що, у тому числі, вплинуло й на зміну поглядів на відправлення судочинства і на формування відповідної гілки влади. У цьому сенсі, ми знову-таки закономірно задаємося питанням: чи не стало ефективнішим правосуддя у цей період?

На рівні феодального бачення управління державою про жодні розмірковування відносно розподілу владних повноважень ітися не може. Концентрація управлінських можливостей в одних руках (феодальних) не дозволяла виділити окрему гілку влади і, відповідно, визначити чіткі вимоги до посади судді.

Детально процедура здійснення судочинства у давньоруській державі, як і формування суддівського корпусу, розглядається багатьма науковцями на підставі аналізу положень Руської Правди (ст. 41 Короткої Правди, статті 9, 10, 20, 74, 86, 107, 108 Широкої Правди та ін.) [8, 77], і нічим особливим (окрім, можливо, назви) у порівнянні з іншими варварськими правдами не відрізняється. Тому ми, з урахуванням формату обраного дослідження, не будемо приділяти багато уваги цьому аспекту.

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

Однак, загалом, розглядаючи вказаний етап розвитку нашої держави, необхідно виділити такі специфічні риси процедури формування суддівського корпусу:

- здійснення справедливості стояло у жорсткій залежності від влади, яка належала князю, а не спільноті або іншій незалежній інстанції, що протиставляла останньому (формування суддівського корпусу стало справою не общинною, проте єдиноюначальною);
- суддівство стало привілеєм, а іноді й дохідною справою, що, з одного боку, позитивно вплинуло на підсилення ролі української держави на політичній мапі тогочасного світу, а з іншого — істотно віддалило правосуддя від більшої частини населення;
- формування суддівського корпусу значно залежало від рівня здійснення правосуддя, адже общинні суди (особливо у сімейних та незначущих майнових справах ще довго провадили свою діяльність паралельно з княжими).

Окрім того, необхідно також зазначити, що відповідні суспільно-політичні зміни радше негативно вплинули на збільшення кількості незадоволених зміною процедури формування суддівського корпусу, адже, на думку окремих дослідників, наші предки стали менше жити за правдою, аніж їхні нащадки.

Продовжуючи думку, необхідно вказати на цікаву деталь: до періоду початку хрещення Русі Святим Володимиром у 998 році нашої ери всі функції судової влади мали переважно світський характер. Однак, після цієї події на території сучасної України поряд із княжим судом починає паралельно активно діяти суд церковний, на що вказує наявність таких джерел як церковні статuti Володимира та Ярослава [9].

То ж які вимоги висувалися до суддів відповідної інстанції? По-перше, це безумовна належність до представни-

ків відповідного віросповідання (певного рівня посвяти); по-друге, наявність у представників цієї професії принаймні основоположних знань з давньогрецької мови; по-третє, відсутність сумнівів у симпатіях до представників інших релігій або язичництва.

Зауважимо, що остання якість зазнає суттєвої критики на підставі сучасних археологічних досліджень. На думку окремих істориків, язичницькі капища практично без переслідувань існували майже чотири століття без будь-яких переслідувань з боку як світської, так і церковної влади, адже ні Руська Правда, ні основоположні православні релігійні джерела не передбачають жодного з видів відповідальності за відправлення обрядів і культів іновірцями.

Вказівки на відповідні феномени у істориків заслуговують на окреме дослідження з точки зору права, проте з міркувань наукової доцільності ми лише повинні звернути увагу на той факт, що у певний період часу практично без конфліктів функції судової влади на території сучасної України виконували три інстанції, вимоги до членства у яких значно відрізнялися.

Після монгольської навали ситуація з організацією судової влади і формуванням суддівського корпусу у порівнянні з княжим періодом принципово не змінилася. Чи не єдиним фактором, який можемо виділити у якості диференціюючого, став економічний. Перерозподіл матеріальних благ суттєво не вплинув на зміну суспільно-історичної формації, а відтак здійснення правосуддя відбувалося за тими ж правилами, які існували раніше.

Таким чином, можемо виділити такі етапи впливу процедури формування суддівського корпусу на українську державність у досліджуваній період:

- додержавний (общинний), що характеризувався призначенням на посаду судді виключно представників роду, племені, союзу племен з урахуванням особистих якостей

кандидата на виконання відповідної ролі. У рамках цього періоду вплив представників досліджуваної професії на формування української державності був найбільш вагомим, адже влада напряму залежала від думки общини;

- державницький, який у порівнянні з попереднім став кроком назад, оскільки формування суддівського корпусу стало прерогативою однієї особи — князя. Відповідно і суддя після призначення на посаду в адміністративному плані ставав повністю залежною особою. Однак, у зв'язку з тим що правосуддя, як правило, здійснювалося найбільш наближеними до правителя особами, які мали неабиякий вплив на самого князя, а відтак і на прийняті ним рішення, представники суддівського корпусу суттєво впливали на формування української державності, хоча й віддаляли справедливість від переважної більшості населення;

- церковний, який з 988 року істотно впливав на формування національної державності шляхом формування суддівського корпусу з найбільшими вимогами до потенційних кандидатів на заміщення посади судді. Особливістю цього періоду стало те, що справи розглядалися незалежно від соціального чи фінансового стану сторін з урахуванням принципу рівності всіх людей перед Богом.

Загалом, підбиваючи підсумок, необхідно зазначити, що пануючий у науці підхід відносно співвідношення інститутів влади і правосуддя як «причини» і «наслідку» з діалектичної точки зору не виправдовує себе на сто відсотків, адже з історичної точки зору вони постійно зазнавали взаємного впливу, наглядно демонструючи дію закону боротьби та єдності протилежностей. ●

Список використаних джерел / List of references

1. Склярєнко В. Г. *Етимологічні розвідки*. 11 [Текст]. *Мовознавство*. 2011. № 5. С. 3–7.
2. *Історія України: підручник*. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-9913.html>.
3. *Формування органів державного управління формуванням суддівського корпусу*. URL: <http://www.vru.gov.ua/Docs/a110110.pdf>.
4. *Иеринг Р. Борьба за право*. Москва : Феникс, 1991. 64 с.
5. *Прилуцький С. В. Суд як фундаментальний соціально-правовий феномен (зародження, еволюція, сучасність)*. *ScienceRise. Juridical Science*. 2017. № 2. С. 37–44.
6. *Морган Г. Л. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации [Текст]*. Ленинград : Изд. Ин-та народов севера ЦИК СССР, 1935. С. 46–47.
7. *Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку [Текст]*. *Матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції*. Ч. 1. Київ ; Сімферополь: СМД, 2011. С. 142–143.
8. *Білецький Л. Руська правда й історія її тексту / за ред. Книша Ю. Українська Вільна Академія Наук в Канаді*. Торонто : Вінніпег, 1993. 453 с.
9. *Статуту церковні*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe.Statuty_tserkovni.

1. Skliarenko V. H. *Etymologichni rozvidky*. 11 [Tekst]. *Movoznavstvo*. 2011. № 5. S. 3–7.
2. *Istoriia Ukrainy: pidruchnyk*. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-9913.html>.
3. *Formuvannia orhaniv derzhavnogo upravlinnia formuvanniam suddivskoho korpusu*. URL: <http://www.vru.gov.ua/Docs/a110110.pdf>.
4. Yerynh R. *Borba za pravo*. Moskva : Fenyks, 1991. 64 s.
5. Prylutskyi S. V. *Sud yak fundamentalnyi sotsialno-pravovyi fenomen (zarodzhennia, evoliutsiia, suchasnist)*. *ScienceRise. Juridical Science*. 2017. № 2. S. 37–44.
6. Morhan H. L. *Drevnee obshchestvo yly yssledovanye lyni chelovecheskoho prohressa ot dykosti cherez varvarstvo k tsyvylyzatsyy [Tekst]*. *Lenynhrad : Yzd. Yn-ta narodov severa TsYK SSSR*, 1935. S. 46–47.
7. *Sudova vlada v Ukraini i sviti: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku [Tekst]*. *Materialy KhKhV Mizhnarodnoi istoryko-pravovoi konferentsii. Ch. 1. Kyiv ; Simferopol: SMD*, 2011. S. 142–143.
8. Biletskyi L. *Ruska pravda y istoriia yii tekstu / za red. Knysha Yu. Ukrainaska Vilna Akademiia Nauk v Kanadi. Toronto : Vinnipeh*, 1993. 453 s.
9. *Statuty tserkovni*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe.Statuty_tserkovni.

Надійшла до редакції 26.05.2020 року

Коваленко І. Формирование судейского корпуса как фактор влияния на генезис украинской государственности в древнерусский период. В статье проанализирована эффективность судопроизводства в период древнерусской государственности. Определён и исследован круг исторических обстоятельств, повлиявших на современный вид системы национального правосудия. Проанализированы этапы формирования судейского корпуса и влияние этих процессов на украинскую государственность в исследуемый период. Исследованы догосударственный, государственный и церковный этапы формирования судейского корпуса.

Ключевые слова: суд, судейский корпус, институт власти и правосудия, догосударственный, государственный и церковный этапы

Kovalenko I. Judicial corps formation as a factor of influence on the genesis of Ukrainian statehood in the ancient Russian era. In this article the effectiveness of the judiciary in the period of ancient statehood was analyzed. A study of society's perception of the word «court» in the considered period, taking into account the philological and legal approach to the mentioned phenomenon. The possibility and peculiarities of the existence of a court as an out state institution, as well as the peculiarities of such an institution of the state are analyzed. Thus, the article examines the pre-state (community), state and church stages of the formation of the judiciary.

In particular, the pre-state stage outlines the features of certain categories of disputes, such as criminal or civil matters. In addition, the requirements for persons who had the right to administer justice in the East Slavic tribes were grouped and the following main features were identified: generic, psychological, unconditional. The dependence of the judiciary formation on religious and political factors has also been established. At the same time, a characteristic feature of the period is the proximity of the judiciary to the people.

A special focus in this article was given to the period of the emergence of the state. This stage radically changed the views on the effectiveness of the management method, which also influenced the change of views on the administration of justice.

However, this period is characterized by the weakening of the judiciary as an independent branch of government, due to the concentration of managerial powers in the hands of the feudal lord, respectively, there was no clear list of requirements for the position of judge. The period under study is characterized by the following features of the procedure for the formation of the judiciary: the administration of justice was strictly dependent on the power that belonged to the prince; judging has become a privilege and sometimes a lucrative business; the formation of the judiciary depended significantly on the level of administration of justice, because the community courts for a long time operated in parallel with the princes.

In addition, in this article the period after the baptism of Russia by St. Vladimir in 988 was analyzed and investigated. After this event in the territory of modern Ukraine, along with the princely court, the ecclesiastical court began to act at the same time.

Key words: court, judiciary, institute of state power and justice, pre-state, state and church stages